

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота

магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З
ПОРУШЕННЯМИ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ»**

Виконала:

студентка II курсу SoO2-M21z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
за освітньо-професійною програмою
Спеціальна освіта (Олігофренопедагогіка)

Шаврай Олена Олександрівна

Керівник: **Мельник Ж.В.**,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри спеціальної та інклюзивної
освіти

Рецензент: **Вержиковська О.М.**,

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕДАГОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ.....	9
1.1. Психолого-педагогічна характеристика учнів початкової школи з порушеннями опорно-рухового апарату.....	9
1.2. Проблеми навчання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату в теорії та практиці спеціальної педагогіки.....	15
1.3. Основні підходи щодо забезпечення індивідуального навчання молодших школярів з порушеннями опорно-рухового апарату.....	24
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ДОСВІДУ РОБОТИ ПЕДАГОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ.....	34
2.1. Аналіз досвіду роботи педагогічного забезпечення індивідуального навчання молодших школярів з порушеннями опорно-рухового апарату (на прикладі «Кмитівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат» Житомирської обласної ради).....	34
2.2. Методика організації індивідуального навчання учнів початкової школи з порушеннями опорно-рухового апарату.....	46
РОЗДІЛ 3. ЗМІСТ ТА ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ПЕДАГОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ В ЗАКЛАДІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ.....	64
3.1. Форми, методи та засоби організації індивідуального навчання учнів початкової школи з порушеннями функцій опорно-рухового апарату в інклюзивному класі.....	64

3.2. Методичні рекомендації щодо здійснення індивідуального навчання дітей молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату в інклюзивному класі.....	67
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ІН – індивідуалізація інклюзивного навчання;

ООП – особливі освітні потреби;

ПОРА – порушення опорно-рухового апарату;

ДЦП – дитячий церебральний параліч;

ЗЗСО – заклад загальної середньої освіти;

НЗ – навчально-виховне об'єднання № 23 м. Хмельницького;

ЛФК – лікувальна фізкультура.

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах сучасного розвитку освіти в Україні та світі важливого значення набуває індивідуалізація освітнього процесу для дітей з особливими потребами, створення сприятливого і доброзичливого мікроклімату для інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти. Важливість вирішення цього завдання обумовлене тенденцією до зростання кількості дітей, у яких офіційно діагностовано різного виду порушення розвитку. Відсутність в учнів із особливими потребами достатнього рівня розвитку елементарних умінь та навичок, натомість – шкільна дезадаптація, порушення поведінки та низька успішність спонукають науковців до ґрунтовного аналізу проблеми залучення таких учнів у загальноосвітній простір шляхом індивідуалізації інклюзивного навчання [65].

Численні наукові дослідження вказують на складний і поліморфний характер порушень психофізичного розвитку у цієї категорії дітей (Р. Д. Бабенкова, Л. О. Бадалян, М. Б. Ейдінова, М. В. Іпполітова, Е. С. Калижнюк, В. В. Лебединський, І. І. Мамайчук, О. М. Мастюкова, М. В. Рождественська, К. О. Семенова та ін.). Рухові порушення у дітей із церебральним паралічем завжди, більшою чи меншою мірою, поєднуються з порушенням психічних функцій і особистості загалом. Це ускладнює процеси виховання, навчання й розвитку дитини з руховими обмеженнями. Корекція порушень та розвиток збережених функціональних систем такої дитини з метою якнайкращого пристосування до суспільного життя та самореалізації і є завданням комплексної медико-психолого-педагогічної реабілітації.

В Україні за останні роки проведено низку досліджень корекційно-розвивальної роботи у процесі навчання дітей із порушеннями опорно-рухового апарату, в яких, зокрема, аналізуються питання: подолання вад писемного мовлення (Е. Данілавічюте); виховання особистості (Є. Постовойтов); корекції порушень Я-образу (О. Романенко, Т. Скрипник);

формування навичок спілкування (Л. Ханзерук); індивідуального навчання дітей з тяжкою руховою патологією (О. Чеботарьова); фізичного виховання (М. Єфименко, М. Мога, М. Залізний); комплексної освітньої реабілітації (А. Шевцов); використання інформаційнокомунікаційних технологій у процесі навчання підлітків із ДЦП (Л. Дітковська). Проведені фундаментальні дослідження сприяють подоланню стереотипів у розумінні проблем навчання і виховання дітей із порушеннями опорно-рухового апарату, відволіканню концентрації уваги від ураження та концентрації уваги на використанні широкого спектра інноваційних засобів корекційного впливу на розвиток особистості, формуванню її життєвої компетентності.

Провідною ідеєю сучасної спеціальної освіти для дітей із порушеннями опорно-рухового апарату є орієнтація на ефективне використання збережених систем та функцій, здатних узяти на себе компенсаторно-корекційне навантаження, цілеспрямований розвиток психічних процесів, що зумовлюють рівень опанування знань, умінь, навичок та відповідну освіченість дитини, її інтеграцію в суспільство.

Соціальна значущість проблеми щодо використання форм, методів та засобів організації індивідуального навчання учнів початкової школи з порушеннями функцій опорно-рухового апарату в інклюзивному класі, недостатній рівень вивчення її окремих теоретичних та практичних аспектів зумовили вибір теми дослідження: **«Особливості педагогічного забезпечення індивідуального навчання молодших школярів з порушеннями опорно-рухового апарату».**

Мета дослідження: з'ясувати особливості педагогічного забезпечення індивідуального навчання молодших школярів з порушеннями опорно-рухового апарату.

Відповідно до мети дослідження було визначено такі **завдання:**

1. Охарактеризувати психолого-педагогічні особливості учнів початкової школи з порушеннями опорно-рухового апарату.

2. Визначити педагогічні умови індивідуалізації інклюзивного навчання.

3. Експериментально вивчити методика організації індивідуального навчання учнів початкової школи з порушеннями опорно-рухового апарату (на прикладі досвіду роботи КНЗ «Кмитівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат» Житомирської обласної ради).

4. Сформулювати методичні рекомендації щодо здійснення індивідуального навчання дітей молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату в інклюзивному класі.

Об'єкт дослідження: молодші школярі з порушеннями опорно-рухового апарату.

Предмет дослідження: педагогічні умови індивідуалізації інклюзивного навчання учнів початкової школи.

Методи дослідження: під час дослідження використано такі наукові методи, як теоретичний аналіз психолого-педагогічних літературних джерел з проблеми дослідження, бесіда, спостереження, тестування, анкетування, процедури якісної та кількісної обробки емпіричних даних.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що здійснено практичне вивчення особливостей педагогічного забезпечення індивідуального навчання молодших школярів з порушеннями опорно-рухового апарату (на прикладі досвіду роботи КНЗ «Кмитівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат» Житомирської обласної ради), зокрема охарактеризовано систему методів роботи, яку у своїй роботі використовує комунальний навчальний заклад, розроблено методичні рекомендації щодо здійснення індивідуального навчання дітей молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату в інклюзивному класі.

Дипломна робота магістра з теми дослідження: «Особливості педагогічного забезпечення індивідуального навчання молодших школярів з порушеннями опорно-рухового апарату» виконана на основі листа-замовлення комунального навчального закладу «Кмитівська спеціальна

загальноосвітня школа-інтернат» Житомирської обласної ради від 25.05.2022 р. № 01-20/67.

Експериментальне дослідження проводилось на базі комунального навчального закладу «Кмитівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат» Житомирської обласної ради.

Структура роботи. Дипломна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

Апробація результатів нашого дослідження представлена у Збірнику наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у науковій статті з теми: «Основні підходи щодо забезпечення індивідуального навчання молодших школярів з порушеннями опорно-рухового апарату» (Мельник Ж.В., Шаврай О.О. Основні підходи щодо забезпечення індивідуального навчання молодших школярів з порушеннями опорно-рухового апарату / Ж.В. Мельник, О.О. Шаврай // *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / за ред. Л.П. Мельник, Т.Л. Опалюк. Вип. 36. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В, 2022. С. 55 – 61.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі магістра проведено теоретичне обґрунтування проблеми особливостей педагогічного забезпечення індивідуального навчання молодших школярів з порушеннями опорно-рухового апарату.

В умовах сучасного розвитку освіти в Україні та світі важливого значення набуває індивідуалізація освітнього процесу для дітей з особливими потребами, створення сприятливого і доброзичливого мікроклімату для інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти. Важливість вирішення цього завдання обумовлене тенденцією до зростання кількості дітей, у яких офіційно діагностовано різного виду порушення розвитку. Відсутність в учнів із особливими потребами достатнього рівня розвитку елементарних умінь та навичок, натомість – шкільна дезадаптація, порушення поведінки та низька успішність спонукають науковців до ґрунтовного аналізу проблеми залучення таких учнів у загальноосвітній простір шляхом індивідуалізації інклюзивного навчання. На процес навчання і соціалізації молодших школярів із порушеннями опорно-рухового апарату впливає комплекс чинників, що передбачають урахування особливостей психофізичного розвитку дітей, забезпечення корекційно-розвивального впливу та психолого-педагогічного супроводу, забезпечення умов їхньої трудової підготовки та формування життєвої компетентності як основи їхньої соціальної самостійності. Головне місце у її забезпеченні належить освітньому процесу навчального закладу, де може бути використаний сучасний зміст, методи, організаційні форми та технології індивідуального навчання, які, у поєднанні з комплексним психолого-педагогічним супроводом, здатні забезпечити досягнення поставленої мети.

Особливістю психофізичного розвитку дітей із порушеннями ОРА є взаємозумовленість порушень у руховій, мовленнєво-комунікативній, когнітивній та емоційно-вольовій сферах. Рухові порушення обумовлюють специфічні труднощі навчальної діяльності дітей молодшого шкільного віку

з порушеннями опорно-рухового апарату. Це виявляється не лише у несформованості пізнавальних процесів, рухових навичок і умінь, а й у недостатності складніших функцій, необхідних для навчальної діяльності, в основі яких лежить рух (зорово-моторна координація, просторовий аналіз і синтез, праксис). Усі згадані особливості важливо враховувати при навчанні дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, які здобувають загальну середню освіту у різних типах навчальних закладів.

Отже, аналіз стану практики основних підходів щодо забезпечення індивідуального навчання молодших школярів з порушеннями опорно-рухового апарату, на нашу думку, сприятиме глибшому розумінню проблеми дослідження.

Загальними вимогами до організації навчальної діяльності молодших школярів із порушенням опорно-рухового апарату є: застосування спеціального обладнання, архітектурна доступність закладів освіти, врахування особливості сприйняття інформації та специфічних рис психологічного розвитку і розвитку мовленнєво-комунікативної сфери.

Встановлено, що найбільшій увазі з боку педагогів і дитини потребує розвиток мовлення та комунікації. Основним завданням педагогічного впливу на цю сферу розвитку є формування кінестетичного сприймання органів артикуляції.

Визначено завдання педагогічного впливу на когнітивну та емоційно-вольову сферу. Підкреслено, що розвиток всіх видів діяльності має відбуватися як на заняттях із вузькими спеціалістами, так і у процесі надання допомоги всіма фахівцями команди супроводу такої дитини, що зумовлено тісним взаємозв'язком формування порушень.

Індивідуальне навчання в системі загальної середньої освіти – це одна із форм організації навчально-виховного процесу. Воно впроваджується для забезпечення права громадян на здобуття повної загальної середньої освіти з урахуванням індивідуальних здібностей та обдарувань, стану здоров'я, демографічної ситуації, організації їх навчання.

Індивідуальне навчання організовується відповідно до: Закону України «Про освіту»; «Про повну загальну середню освіту»; «Положення про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх закладах» та відповідно до Наказу Кабінету Міністрів України про «Внесення змін до Положення про індивідуальне навчання у загальноосвітніх закладах».

Експериментальне вивчення практики педагогічного забезпечення індивідуального навчання молодших школярів з порушеннями опорно-рухового апарату здійснювалося на базі комунального навчального закладу «Кмитівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат» Житомирської обласної ради.

Комунальний навчальний заклад забезпечує корекційну спрямованість навчально-виховного процесу, лікувально-профілактичну, відновлювальну і оздоровчу роботу. У ньому проводяться корекційно-відновлювальні заняття з предметно-практичного навчання, лікувальної фізкультури, логопедії, ритміки, соціально-побутової орієнтації. Здійснюється трудове навчання за профілями: швейна, столярна справа та квітникарство.

Для створення оптимальних умов фізичного, психічного, інтелектуального розвитку дітей з особливими освітніми потребами, реабілітація в закладі носить комплексний характер і забезпечується поєднанням спеціального супроводу педагогічного (корекційного); психологічного; соціального; медичного; професійно-трудового.

До закладу зараховуються: діти з порушенням інтелектуального розвитку з 6-7 років; діти з відповідним діагнозом з такими медичними показаннями, як: (легка розумова відсталість; помірна розумова відсталість; органічна деменція різного походження, яка відповідає легкій та помірній розумовій відсталості; розумова відсталість у поєднанні з раннім дитячим аутизмом, з тяжкими порушеннями мовлення); діти з порушеннями ОРА.

Методика організації індивідуального навчання учнів початкової школи з порушеннями опорно-рухового апарату у комунальному закладі

«Кмитівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат» Житомирської обласної ради включає комплекс програм.

Зміст комплексу програм спрямовано на: діагностику стану психофізичного розвитку дитини з порушеннями опорно-рухового апарату; подолання порушень з урахуванням механізмів їх виникнення; розвиток рухової мобільності з опорою на найбільш збережені функціональні системи; нормалізацію м'язового тону організму дитини через інтеграцію мовленнєвої, пізнавальної, рухової діяльності на основі організації загальнооздоровчих заходів із позицій індивідуального підходу до потреб кожного учня; формування здатності здійснювати комунікацію в різних сферах спілкування з урахуванням мотивації, мети і соціальних норм поведінки.

Комплект програм включає наступні програми: «Корекція розвитку», «Лікувальна фізкультура», які розроблено з урахуванням Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами і типових навчальних планів для навчання дітей із порушеннями опорно-рухового апарату.

Корекційно-розвивальний зміст програмного забезпечення охоплює важливі процеси пізнавальної, мовленнєвої, емоційно-вольової, психомоторної, особистісної сфер учнів із порушеннями опорно-рухового апарату. Особлива увага приділяється здоров'язбережувальним технологіям, формуванню життєвої компетентності в процесі набуття практичних знань і умінь, базових навичок комунікації і соціально-побутової адаптації, набутих у процесі навчання і комплексної реабілітації.

Зміст корекційно-розвивальної роботи з дітьми з порушеннями опорно-рухового апарату передбачає тривалу і послідовну допомогу фахівців і батьків в усуненні рухових, інтелектуальних, мовленнєвих, поведінкових порушень з урахуванням специфіки соматичного, неврологічного і психічного стану дитини, його індивідуальних особливостей.

Корекційно-розвивальна робота з учнями з порушеннями опорно-рухового апарату повинна здійснюватися після комплексного обстеження дітей фахівцями закладу (психологом, учителем-дефектологом, логопедом, інструктором ЛФК та ін.) і охоплює конкретні напрями роботи, орієнтовані на поліпшення психофізичного розвитку учнів загалом, попередження труднощів у навчанні, забезпечення соціальної адаптації та інтеграції в суспільство.

Пояснювальна записка до кожної з програм містить необхідну інформацію для педагогів-практиків, яка допоможе їм орієнтуватися в структурі програми, зрозуміти методичні вимоги до проведення занять та діагностиці досягнень учнів.

Програма «Корекція розвитку» має блочну структуру та передбачає: розвиток і корекцію рухової сфери; розвиток сенсорних функцій; розвиток пізнавальної діяльності; корекцію мовленнєвого розвитку; психокорекцію особистісного розвитку учня.

У програмі окремо наводяться загальні методичні рекомендації щодо корекції порушень психофізичного розвитку учнів з порушеннями опорно-рухового апарату, що дозволить в умовах спеціальної та інклюзивної освіти поліпшити ефективність корекційно-розвиваючої роботи. На кожному етапі навчання корекційні заняття мають конкретні завдання, що підпорядковуються спільній меті – створенню у дітей основи для засвоєння програмового матеріалу, тобто розширення їх знань та формування уявлень про навколишній світ (розвиток пізнавальної діяльності), розвиток просторових та часових уявлень, формування елементарних рухових навичок тощо.

Побудові програми корекційно-розвивальної роботи передують психолого-педагогічне вивчення кожної дитини. Особлива увага звертається на вивчення стану психофізичної готовності до навчання дітей підготовчого класу. Увага педагога-дефектолога спрямовується на вивчення рівнів мовленнєвого, загального розвитку та готовності до навчання. При цьому

визначаються: ступінь орієнтації дітей у найближчому оточенні (сім'я, іграшки, розваги, уявлення про пори року тощо); стан елементарних математичних уявлень; уміння використовувати наявні знання; стан розвитку узагальнень (уміння називати узагальнюючим словом групи споріднених предметів і вміння називати предмети, що входять в споріднену групу); здатність розрізняти форму, колір; кількісні і просторові співвідношення; стан розвитку моторики.

Паралельно проводиться логопедичне обстеження. Обстежується загальний стан розвитку мовлення, стан мовленнєвого дихання, голосу, темп, виразність мовлення.

До рекомендованих видів корекційно-розвивальної роботи віднесено: використання кінезіологічних вправ та комплексів; застосування ігрових вправ; виконання дидактичних завдань; виконання вправ з використанням наочної опори, зразка; проведення релаксаційних, логопедичних, дихальних вправ; використання рухливих ігор для підтримки рухової мобільності.

Результати корекційно-розвивальної проведеної роботи ретельно аналізуються та узагальнюються.

Лікувальна фізкультура (ЛФК) призначена для оптимізації реалізації найважливіших корекційно-розвивальних завдань адаптивної фізичної культури визначеною групою учнів у певний час. Завдання лікувальної фізкультури визначаються нагальними потребами молодших школярів: для різних учнів будуть розбіжними домінуючі корекційно-розвивальні завдання в один і той самий період навчання. Тому важливо відповідально підійти до вибору та реалізації напрямів, підбору засобів та методів лікувальної фізкультури.

Основною метою предмету «Лікувальна фізкультура» є: гармонізація психофізичного розвитку учнів і корекція його порушень.

У програмі з корекційно-розвиткової роботи «Лікувальна фізкультура» для 1-4 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з інтелектуальними порушеннями (Автор: І. В. Бобренко, 2018 р.), яку у своїй

роботі використовує КНЗ «Кмитівська спеціальна загальноосвітня школа – інтернат» рекомендації для дітей з помірним ступенем інтелектуальних порушень виділені зірочкою (*). Психофізіологічні можливості молодших школярів із помірним ступенем порушень інтелектуального розвитку обмежені, але, при забезпеченні належних педагогічних умов, позитивна динаміка в їх розвитку може бути досягнута. Під педагогічними умовами мається на увазі наявність позитивного для учня оточення, науково-обґрунтованих програм навчання, відповідного методичного та кадрового забезпечення спеціального закладу загальної середньої освіти, адекватних методів та прийомів корекційно-спрямованого навчально-виховного процесу.

Структура програми включає три взаємопов'язані складові навчального процесу: зміст навчального матеріалу; ймовірні очікувані результати розвитку учнів; спрямованість корекційно-розвивальної роботи.

У дипломній роботі магістра описано календарно-тематичне планування уроків лікувальної фізичної культури (ЛФК) на I семестр 2022-2023 н.р. для 2 класу КНЗ «Кмитівська спеціальна загальноосвітня школа – інтернат», де навчається дитина молодшого шкільного віку з порушеннями інтелекту та ОРА.

Результати проведеного дослідження дипломної роботи магістра дозволили нам сформулювати методичні рекомендації щодо здійснення індивідуального навчання дітей молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату в інклюзивному класі, які сприятимуть якісному застосуванню у роботі з означеною категорією дітей форм, методів та засобів організації індивідуального навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берегова М. І., Савінова Н. В., Борулько Д. М. Інклюзивне навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку : навч.-метод. посіб. Миколаїв : видавець Торубара В.В., 2019. 166 с.
2. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 310 с.
3. Данілавічюте Е. А., Литовченко С. В. Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі: навч.-метод. посіб. Київ : Видавнича група «А.С.К.», 2012. 360 с.
4. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : науково-методичний збірник. Вип. 11. Т. 1. Київ : Наук. світ, 2009. 308 с.
5. Диференційоване викладання в інклюзивному навчальному закладі : навчально-методичний посібник / Таранченко О. М., Найда Ю. М.; за заг. ред. А. А. Колупаєвої. Київ : Видавнича група «А.С.К.», 2012. 124 с.
6. Діти із порушенням опорно-рухового апарату в загальноосвітньому просторі: методичні рекомендації / Шевцов А. Г., Романенко О. В., Ханзерук Л. О., Чеботарьова О. В. Київ : Слово, 2013. 112 с.
7. Діти з особливими потребами в освітньому просторі України : бібліогр. покажч. / уклад.: Ю. Щеглова, М. Маслова, Г. Мацієвська. Запоріжжя : ФОП Мокшанов В. В., 2017. 256 с.
8. Державний стандарт базової загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 р. № 898. URL : https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ (дата звернення: 10.10.2022).
9. Державний стандарт початкової освіти з урахуванням Типових освітніх програм : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. № 87. URL : <http://surl.li/cyweq> (дата звернення: 10.10.2022).

10. Детский церебральный паралич: хрестоматия / сост. : Л. М. Шипицына, И. И. Мамайчук. Санкт-Петербург : Дидактика-Плюс, 2003. 520 с.
11. Дефектологічний словник: навч. посіб. / за ред. В. І. Бондаря, В. М. Синьова. Київ : МП Леся, 2011. 528 с.
12. Докучина Т. О. Індивідуальний підхід до проведення дидактичних ігор з дітьми з особливими освітніми потребами. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : збірник наукових праць. Вип. № 9. 2017. URL: <http://aqce.com.ua/vipusk-n9-2017/dokuchina-to-individualnij-pidhid-do-provedennja-didaktichnih-igor.html>
13. Жигорева М. В. Дети с комплексными нарушениями в развитии: педагогическая помощь : учеб. пособие для студ, высш. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 2006. 240 с.
14. Индекс інклюзії: загальноосвітній навчальний заклад: навч.-метод. посіб. / кол. упоряд.: Патрикеева О. О. та ін. / під заг. ред. В. І. Шинкаренко. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2013. 96 с.
15. Інклюзивна освіта : теорія та практика : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський : КПНУ ім. І. Огієнка, 2010. 238 с.
16. Інклюзивна освіта від А до Я: порадник для педагогів і батьків / укл. Н. В. Заєркова, А. О. Трейтяк. Київ, 2016. 68 с.
17. Інклюзивний простір. Порадник для педагогів та батьків : навч.-метод. посіб. / уклад. Логвін Т. В. Чернігів : Десна Поліграф, 2018. 188 с.
18. Інклюзивне навчання : інформаційний посібник для вчителів закладів загальної середньої освіти / упоряд. Н. З. Софій, Ю. М. Найда. Київ, 2019. 61 с.
19. Кавиліна Г. К. Загальні стратегії підтримки дітей із порушеннями опорно-рухового апарату в умовах інклюзивного освітнього середовища / Г. К. Кавиліна, В. В. Подгорна // *Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова*. Сер. 5. Пед. науки : реалії та перспективи. Київ, 2021. Вип. 80. Т. 1. С. 114 – 118.

20. Калижнюк Э. С. Психические нарушения при детских церебральных параличах. Киев, 1987. 289 с.
21. Козьявкин В. И. Детские церебральные параличи. Медико-психологические проблемы : монография. Львов : Украинские технологии, 1999. 143 с.
22. Колупасва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання: наук.-метод. посіб.. Київ : Видавнича група : «АТОПОЛ», 2011. 274 с.
23. Колупасва А. А., Таранченко О. М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі : навчально-методичний посібник. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 304 с.
24. Концепція «Нова Українська школа» URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
25. Кравець Н. Учитель-організатор і керівник розвитково-корекційного навчання учнів допоміжної школи / Н. Кравець // *Дефектологія*. 2001. № 3. С. 21.
26. Кучерук О. С. Законодавча база України як нормативно-правова умова забезпечення права на освіту для дітей з обмеженими можливостями здоров'я. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія* : зб. статей. Ялта : РВВ КГУ, 2013. Вип. 39. Ч. 2. С. 124 – 129.
27. Кучерук О. С. Порівняльний аналіз основних форм навчання дітей з обмеженими можливостями здоров'я. *Педагогіка здоров'я. Здоров'я людини в умовах ноосферогенезу* : III Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю з дня народження акад. В. І. Вернадського. м. Харків, 7 квіт. 2012 р. : зб. наук. праць. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2013. С. 309 – 310.
28. Лавріненко Л. І. Школа для кожного (окремі аспекти інклюзивної освіти) : навчально-методичний посібник для керівників закладів

- освіти, учителів та вихователів ЗДО, ГПД, шкіл-інтернатів, методистів. Чернігів : Чернігівський національний технологічний університет (ЧНТУ), 2017. 168 с.
29. Ленів З. П. Формування професійної готовності фахівців до роботи в інклюзивному освітньому просторі початкової школи. *Обрії : науково-педагогічний журнал*, 2018. Вип. 2 (47). С. 57 – 61.
  30. Луценко І., Слободянюк Н. Розробляємо індивідуальну програму розвитку : крок за кроком. *Заступник директора школи*. 2016. № 6. С. 24 – 33.
  31. Мельник Ж.В., Шаврай О.О. Основні підходи щодо забезпечення індивідуального навчання молодших школярів з порушеннями опорно-рухового апарату / Ж.В. Мельник, О.О. Шаврай // *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / за ред. Л.П. Мельник, Т.Л. Опалюк. Вип. 36. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В, 2022. С. 55 – 61.
  32. Миронова С. П. Педагогіка інклюзивної освіти : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 164 с.
  33. Миронова С. П. Індивідуальний підхід до учнів в умовах інклюзивної освіти. *Заступник директора школи*. 2016. № 10. С. 27 – 34.
  34. Миронова С. П. Нова українська школа: особливості організації освітнього процесу учнів початкової школи в інклюзивних класах : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Астон, 2020. 176 с.
  35. Міжнародні документи зі сфери інклюзивної освіти. URL: <http://www.ussf.kiev.ua/news/323/> (дата звернення 25.05.2022).
  36. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Кондор, 2007. 656 с.
  37. Москалюк О. І. Інклюзивна освіта в контексті проблем, суперечностей та перспектив. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 1 (40). С. 172 – 174.

38. Мушинський В. П. Психолого-педагогічний супровід інклюзивного навчання в початковій школі. URL: <http://osvita-dnepr.com/index.php/metodichni-rekomendatsiji/1492-psikhologo-pedagogichnijsuprovid-inklyuzivnogonavchannya-v-pochatkovij-shkoli> (дата звернення 25.05.2022).
39. Нагорна О. Б. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. Рівне : НУВГП 2012. 99 с.
40. Нова українська школа : poradnik dla vchytelja / za zag. red. H. M. Bibik. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
41. Організація інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах нової української школи: навч.-метод. посіб. / укл. Л. І. Чопик. Вінниця : КВНЗ «ВАНО», 2019. 39 с.
42. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. М. А. Порошенко та ін. Київ, 2018. 252 с.
43. Основи інклюзивної освіти : навч.-метод. посіб. / МОН молодь спорту України, НАПН України, Ін-т спец. педагогіки / під заг. ред. А. А. Колупаєвої. Київ : вид. «А.С.К», 2012. 308 с.
44. Основи корекційної педагогіки : навч.-метод. посіб. / С. П. Миронова, О. В. Гаврилов, М. П. Матвєєва. Кам'янець-Подільський : КПНУ ім. І. Огієнка, 2010. 264 с.
45. Підтримай себе – підтримай дитину : путівник для батьків дітей з особливими потребами / Методичні матеріали / Авторський колектив проекту «Інклюзивна освіта: крок за кроком». Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. 34 с.
46. Планування спрямоване на кожного учня : посібник з розроблення та впровадження індивідуальних начальних планів. Київ : Паливода А. В., 2012. 86 с.

47. Подгорна В. В. Обґрунтування рухової корекції психофізичного стану у школярів із порушеннями розвитку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2017. Вип. 5К. (86). С. 261 – 264.
48. Положення про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх закладах : Наказ Міністерства освіти України № 732 від 20.12.2002 р.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0009-03#Text> (дата звернення: 15.10.2022).
49. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта : навч. посіб. Київ : Агентство «Україна», 2019. 300 с.
50. Права людини: знати, щоб захищати. Що треба знати про захист прав дітей з інвалідністю : метод. посіб. / ред. Н. З. Софій. Київ : Пляда, 2015. 52 с.
51. Програма з корекційно-розвиткової роботи «Лікувальна фізкультура» для 1-4 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з інтелектуальними порушеннями. URL : <http://surl.li/drzun> (дата звернення 14.11.2022).
52. Про затвердження Положення про спеціальну школу та Положення про навчально-реабілітаційний центр : Постанова Кабінету Міністрів України № 221 від 06.03.2019 р. та № 1132 від 03.11.2021 р.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.10.2022).
53. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020 р.
URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyizagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> (дата звернення 25.05.2022).
54. Про затвердження типової освітньої програми спеціальних закладів загальної середньої освіти I ступеня для дітей з особливими освітніми потребами : Наказ Міністерства освіти України № 693 від 25.06.2018 р.

- URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-specialnih-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i-stupenya-dlya-ditej-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami> (дата звернення 26.05.2022).
55. Про затвердження типової освітньої програми початкової освіти спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з особливими освітніми потребами : Наказ Міністерства освіти України № 814 від 26.07.2018 р. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-pochatkovoyi-osviti-specialnih-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti-dlya-ditej-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami> (дата звернення 27.05.2022).
56. Про затвердження плану заходів на 2017-2029 роки із запровадження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 903-р. від 13.12.2017 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2017-%D1%80#Text> (дата звернення 28.05.2022).
57. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page> (дата звернення: 13.10.2022).
58. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 р. № 463-IX. URL : https://urist.com.ua/act/pro_povnu_zagalnu_serednyu_osvitu (дата звернення: 14.10.2022).
59. Про «Внесення змін до Положення про індивідуальне навчання у загальноосвітніх закладах» : Наказ Міністерства освіти України № 797 від 15.10.2004 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1400-04#Text> (дата звернення: 15.10.2022).
60. Про затвердження Переліку деяких категорій осіб з особливими освітніми потребами : Постанова Кабінету Міністрів України № 952 від 14.11.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.10.2022).

61. Проект Закону України «Про освіту осіб з обмеженими можливостями здоров'я (спеціальну освіту)» № 3416 від 05.11.2015 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/jh2mw00i?an=&ed=&dtm=&le> (дата звернення: 18.10.2022).
62. Психолого-педагогічний супровід навчання дітей з інтелектуальними порушеннями : навч.-метод. посіб. / авт. : О. В. Чеботарьова, Г. О. Блеч, І. В. Гладченко, С. В. Трикоз, І.В. Сухіна, Н. А. Ярмола : за наук. ред. О.В. Чеботарьової. Київ : ІСПП імені Миколи Ярмченка НАПН України, 2018. 123 с.
63. Психологічний супровід інклюзивної освіти: методичні рекомендації / автор. кол. за заг. ред. А. Г. Обухівська. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 92 с.
64. Ратушняк Н. О. Врахування вікових особливостей учнів початкової школи з особливими потребами в умовах індивідуалізації навчання. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: педагогіка*. 2017. № 3. С. 134 – 140.
65. Ратушняк Н.О. Індивідуалізація інклюзивного навчання учнів початкової школи : дис. ... д-ра філософії: 013 Початкова освіта / Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2021. 253 с.
66. Савчук Л. О., Колупаєва А. А. «Особлива» дитина в навчанні. Рівне, 2010. 44 с.
67. Саламанська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у галузі освіти осіб з особливими освітніми потребами та Рамки Дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94 (дата звернення: 17.10.2022).
68. Церебральний параліч та інші органічні ураження головного мозку у дітей, які супроводжуються руховими порушеннями / Адаптована клінічна настанова, заснована на доказах. Київ, 2013. 121 с.

69. Чеботарьова О.В. Теорія і практика трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту: монографія. Київ : Симоненко О.І., 2020. 344 с.
70. Чеботарьова О. В., Гладченко І. В. Багатоаспектність корекційно-розвивальної роботи в освітніх закладах для дітей із порушеннями опорно-рухового апарату. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2017. № 1 (81). С. 21 – 30.
71. Чеботарьова О. В. Використання інформаційних технологій у навчанні молодших школярів із порушеннями опорно-рухового апарату. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія : Педагогіка. 2013. № 3. С. 129 – 133.